

ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਆਤਮਾ

ਇੰਦਰੀਆ ਅਤੇ ਮਨ ਆਤਮਾ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਜਾਵੇ ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹਨ। ਇਕ ਇੰਦਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਇਕੱਲੀ ਸਪਰਸ਼ ਇੰਦਰੀ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਸਥਾਵਰ ਜੀਵ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਸਪਰਸ਼ ਅਤੇ ਰਸ ਵਾਲੇ (ਜੀਭ) ਵਾਲੇ ਦੋ ਇੰਦਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਲਟ, ਘੁਣ, ਲਗਿਆ ਸੰਖ, ਜੋੜੀ, ਜੌਂਕ ਹਨ। ਤਿੰਨ ਇੰਦਰੀਆ ਵਾਲੇ ਜੀਵਾਂ ਕੋਲ ਸਪਰਸ਼, ਰਸ ਅਤੇ ਘਰਾਣ (ਨੱਕ) ਤਿੰਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕੀੜੇ, ਚੀਚੜ, ਮੱਕੜ, ਕੰਨਖਜ਼ੂਰੇ ਹਨ। ਚਾਰ ਇੰਦਰੀਆ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਅੱਖ (ਚਕਸੂ) ਵੀ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮੱਖੀ, ਮੱਛਰ, ਭੋਰੇ, ਬਿੱਛੂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਜੀਵਾਂ ਕੋਲ ਕੰਨ ਸਮੇਤ ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ। ਇੰਦਰੀਆ ਯੋਗ ਜਾਨਣ ਸ਼ਬਦ, ਵਰਨ, ਗੰਧ, ਰਸ ਸਪਰਸ਼ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ।

ਸ਼ਰੋਤ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਿਸ਼ੇ (ਸ਼ਬਦ)

- (1) ਜੀਵ ਸ਼ਬਦ—ਜੀਵ ਦੀ ਅਵਾਜ਼
- (2) ਅਜੀਵ ਸ਼ਬਦ—ਕਿਵਾੜ, ਘੜੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼
- (3) ਮਿਸ਼ਰ ਅਵਾਜ਼—ਜੀਵ-ਅਜੀਵ ਦੀ ਮਿਲੀ ਜੁਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਜਿਵੇਂ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਸਾਜ ਵਜਾਉਣਾ।

ਅੱਖ (ਚਕਸੂ) ਇੰਦਰੀਆ ਦੇ ਪੰਜ ਵਿਸ਼ੇ (ਰੰਗ)

- (1) ਕਾਲਾ (2) ਨੀਲਾ (3) ਲਾਲ (4) ਪੀਲਾ (5) ਸਫੇਦ

ਘਰਾਣ ਇੰਦਰੀਆ ਦੇ ਦੋ ਵਿਸ਼ੇ

- (1) ਸੁੰਗਧ (2) ਦੁਰਗੰਧ

ਰਸਨਾ ਇੰਦਰੀਆ ਦੇ 5 ਵਿਸ਼ੇ (ਰਸ)

- (1) ਤਿੱਖਾ (2) ਕੌੜਾ (3) ਕਸੈਲਾ (4) ਤੇਜਾਬੀ (5) ਮਿੱਠਾ

ਸਪਰਸ਼ਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੇ 8 ਵਿਸ਼ੇ (ਛੋਹ)

- (1) ਕਰਕਸ਼ (ਖੁਰਦਰਾ) (2) ਮਰਿਦੂ (ਠੀਕ) (3) ਗੁਰੂ (ਭਾਰੀ) (4) ਲਘੂ (ਛੋਟੀ) (5) ਠੰਡਾ (6) ਗਰਮ (7) ਰੁੱਖਾ।

ਅੱਠ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਆਤਮਾ

ਭਾਵੇਂ ਆਤਮਾ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਭਾਜਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਪਰ ਗਿਆਨ ਆਦਿ ਸਵ ਪਰਿਆਏ (ਅਵਸਥਾ) ਅਤੇ ਕਰੋਧ ਆਦਿ ਪਰ-ਪਰਿਆਏ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਖੋਂ ਇਹ ਬਾਹਰੀ ਅੱਠ ਭੇਦ ਹਨ।

- (1) ਦਰੱਵ ਆਤਮਾ—ਅਸੰਖ ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰੂਪ ਦਰਵ, ਦਰਵ ਆਤਮਾ ਹੈ, ਦਰਵ

ਆਤਮਾ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜੀਵ ਵਿਚ ਹੈ ।

- (2) 10ਵੇਂ ਗੁਣ ਸਥਾਨ ਤੱਕ ਕਰੋਧ ਆਦਿ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਕਸ਼ਾਏ ਆਤਮਾ ਆਖਦੇ ਹਨ ।
- (3) ਯੋਗ ਆਤਮਾ :—ਮਨ-ਵਚਨ ਕਾਇਆ ਦੀ ਪ੍ਰਵਰਿਤੀ (ਹਰਕਤ) ਵਿਚ ਬਦਲੀ ਆਤਮਾ ਹੀ ਯੋਗ ਆਤਮਾ ਹੈ । ਇਹ ਤੇਹਰਵੇ ਗੁਣ ਸਥਾਨ ਤਕ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ।
- (4) ਉਪਯੋਗ ਆਤਮਾ :—ਗਿਆਨ, ਦਰਸ਼ਨ, ਰੁਪ ਚੇਤਨਾਂ ਦੇ ਵਿਉਪਾਰ ਨੂੰ ਉਪਯੋਗ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਆਤਮਾ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।
- (5) ਗਿਆਨ ਆਤਮਾ :—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਨੁਭਵ ਰੂਪ ਸਮਿਅੱਕ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਜੀਵ ਦਾ ਆਉਣ ਗਿਆਨ ਆਤਮਾ ਹੈ । ਜੋ ਸਮਿਅੱਕਤਵੀ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।
- (6) ਦਰਸ਼ਨ ਆਤਮਾ :—ਦਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ ਜੀਵ ਆਦਿ 9 ਤੱਤਵਾਂ ਤੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਆਤਮਾ ਹੈ ।
- (7) ਚਾਰਿੱਤਰ ਆਤਮਾ :—ਸ਼੍ਰਵਕ ਜਾ ਸਾਧੂ ਧਰਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸਥਿਰ ਹੋਣ ਚਾਰਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਹੈ ।
- (8) ਵੀਰਜ ਆਤਮਾ :—ਆਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀਰਜ ਆਤਮਾ ਹੈ ।
ਨਾਰਕੀ, ਦੇਵ, ਵਿਕਲ ਇੰਦਰੀਆਂ ਪਸ਼ੂ ਅਤੇ ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆ ਜੀਵਾਂ ਦੀਆਂ 7 ਆਤਮਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਚਾਰਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਕ ਇੰਦਰੀਆ ਜੀਵਾਂ ਕੋਲ ਗਿਆਨ ਚਾਰਿੱਤਰ ਤੋਂ ਛੁੱਟ 6 ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਸਿੱਧ ਭਗਵਾਨ ਵਿਚ ਦਰਵ, ਉਪਯੋਗ, ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਚਾਰ ਆਤਮਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਕਰਮਵਾਦ

ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਰਮਵਾਦ, ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੀ ਅੱਦੁਤੀ ਦੇਣ ਹੈ ।

ਅਸੀਂ ਕੀ ਹਾਂ ? ਕਿਥੋਂ ਆਏ ਹਾਂ, ਕਿ ਕਰਨਾ ਹੈ ? ਅਤੇ ਕੀ ਨਹੀਂ, ਕਰਨਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਅਸੀਂ ਜੈਨ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਕਰਮਵਾਦ ਦੀਆਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਧਾਰਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ।

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ । ਕੋਈ ਦੁੱਖੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਸੁੱਖੀ, ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਫਕੀਰ, ਕੋਈ ਪਸ਼ੂ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਕੋਈ ਸਵਰਗ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਨਰਕ ਦਾ ਭਾਗੀ ਹੈ ।

ਇਕ ਹੀ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਔਲਾਦ ਵਿਚ ਭਿੰਨਤਾ ਕਿਉਂ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ? ਇਕ ਹੀ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੀ ਔਲਾਦ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸੂਰਤਾਂ ਵਿਖਾਈ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀਆਂ ? ਇਕੋ ਹੀ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦਾ ਕੋਈ ਬਾਲਕ ਦੁੱਖੀ, ਬੀਮਾਰ ਤੇ ਗਰੀਬ ਹੈ । ਉਸੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੁੱਖੀ, ਤੰਦਰੁਸਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਕੀ ਹੈ ? ਜੈਨ ਧਰਮ ਵਿਚ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਕੀ ਹੈ ?

ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਜੂਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਲੈ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਭੋਗ ਦੇ ਹੋਏ ਮਰਦੇ, ਜੰਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰ ਕਾਰਣ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੇ ਆਤਮਾ ਗਿਆਨਵਾਨ, ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਤਾਂ ਕਾਰਣ ਹੋਵੇਗਾ ? ਜੇ ਆਤਮਾ ਸ਼ਕਲ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਜਕੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ?

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇਕੋ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ ਜੋ ਸੁਧ ਗਿਆਨ ਸਵਰੂਪ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਬੇਵਸ ਬਣਾ ਕੇ ਇਹ ਨਾਚ ਕਰਵਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਜੀਵ ਜਿਸ ਆਤਮਾ ਸ਼ਕਤੀ ਕਾਰਣ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਕਰਮ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਵੇਦਾਂਤ ਇਸ ਮਾਇਆ ਜਾਂ ਅਵਿਦਿੱਆ ਆਖਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਸਾਂਖਯ ਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਵੈਸ਼ਾਸ਼ਿਕ ਵਿਚ ਅਦਰਿਸ਼ਟ ਜਾਂ ਸੰਸਕਾਰ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਕਰਮਵਾਦ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦਰਸ਼ਨ

ਆਦਿਸ਼ਟ

ਨਿਆਏ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਆਦਿਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਆਤਮਾ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਆਦਿਸ਼ਟ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਜਦ ਤਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਤਕ ਉਸ ਦਾ ਫਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ। ਆਦਿਸ਼ਟ ਦਾ ਫਲ ਈਸ਼ਵਰ ਰਾਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਰੱਬ ਕਰਮ ਫਲ ਦੇਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਨਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਰਮ ਨਿਸ਼ਫਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀਵਾਦ

ਸਾਂਖਯ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਵਿਕਾਰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਚੰਗੀਆਂ, ਮਾੜੀਆਂ, ਆਦਤਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਅਚੇਤਨ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਮਾ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਅਕਰਤਾ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਭਰਮ ਵਸ ਉਸ ਨੂੰ ਭੋਗਤਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਭੋਗਤਾ ਕਿਵੇਂ ?

ਵੇਦਾਂਤ ਜਾਂ ਮਾਇਆ

ਇਹ ਵੀ ਕਰਮ ਦੀ ਸਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸੁਧ ਨਿੱਤ ਸੁਭਾਵ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਇਸ ਪਖੋਂ ਮਾਇਆ ਫਜ਼ੂਲ ਸਿਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਬੁਧ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਦ

ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਨੇ ਕਰਮ ਨੂੰ ਚਿੱਤ ਦੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਵਾਸ਼ਨਾ ਸੁੱਖ, ਦੁੱਖ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਭੂਤਵਾਦ

ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਦੇਹ ਨੂੰ ਹੀ ਆਤਮਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਦਰਸ਼ਨ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਕਰਮ ਫਲ ਬਾਰੇ ਇਹ ਚੁੱਪ ਹੈ।

ਕਾਲ ਆਦਿ ਪੰਚ ਕਾਰਣ ਵਾਦ

1. **ਕਾਲਵਾਦ** : ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸੁਖ-ਦੁਖ, ਹਾਨੀ-ਲਾਭ, ਜੀਵਨ ਮਰਨ ਸਭ ਦਾ ਅਧਾਰ ਕਾਲ (ਸਮਾਂ) ਹੈ। ਕਾਲਵਾਦੀਆਂ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਕਾਲ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਰਹਿਕੇ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਗਿਆਨ, ਦਰਸ਼ਨ, ਚਾਰਿਤਰ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ ਕਟ ਸਕਦਾ।

2. **ਸੁਭਾਵਵਾਦ** : ਦੂਸਰੇ ਕਈ ਵਿਚਾਰ ਸੁਭਾਵਵਾਦ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਖਣਾ ਹੈ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜੋ ਅਨੋਖਾ ਪਨ ਹੈ। ਉਹ ਸੁਭਾਵ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਕੰਡੇ ਦਾ ਤੀਖਾਪਣ, ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀਆ ਦਾ ਆਲਗ ੨ ਰੂਪ ਸੁਭਾਵ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਸੁਭਾਵ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮੁੰਗੀ ਪੱਕ ਨਹੀਂ

ਸਕਦੀ, ਭਲਾ ਲੱਖ ਕਾਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ । ਸ਼ਾਸਰਥਵਾਰਤਾ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਚ ਅਚਾਰਿਆ ਹਰੀਭੱਦਰ ਨੇ ਸੁਭਾਵਵਾਦ ਵਾਰੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਾ ਮਾਤ ਗਰਭ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼, ਬਚਪਨਾ ਸੁਭ ਅਸੁਭ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਆਦਿ ਗੱਲਾਂ ਸੁਭਾਵ ਤੋਂ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੁਭਾਵਵਾਦੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਵਿਚਿਤਰਤਾ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਾਰਣ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ । ਇਹ ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਧਰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ ।

3. **ਪੁਰਸ਼ਵਾਦ** : ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਰਚਨਹਾਰ ਪਾਲਨਹਾਰ ਤੇ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਇਕ ਰੱਬ ਹੈ । ਇਸ ਦਰਸ਼ਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਵਸਥਾ ਰੱਬ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਹੈ । ਇਹ ਦਰਸ਼ਨ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸਤਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ।

4. **ਨਿਅਤੀਵਾਦੀ** : ਇਸ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਰ ਵਸਤੂ ਨੇ ਜਿਸ ਸਮੇਂ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ, ਜਿਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਹੈ ਉਹ ਵਸਤੂ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਉਸੇ ਕਾਰਣ ਉਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਹੋਣੀ ਬਲਵਾਨ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਟਾਲ ਸਕਦਾ । ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਬਲ, ਵੀਰਜ, ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਪ੍ਰਕਾਰਮ ਆਦਿ ਦੀ ਕੋਈ ਜਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ।

5. **ਯੱਦ ਇੱਛਾਵਾਦ** : ਕੋਈ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਾਰਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਕਾਰਜ ਦੀ ਉਤਪਤਿ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਬਿਨਾਂ ਸਹਾਰੇ ਕਿਸੇ ਘੱਟਨਾ ਦਾ ਘਟ ਜਾਨਾ ਯੱਦ ਇੱਛਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਅਚਾਨਕ । ਉਪਸ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਅਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਹੀਨ ਸਿਧਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ।

ਦੇਵ ਵਾਦ

ਪਿਛਲੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣਾ ਅਤੇ ਕੋਈ ਮੋਹਨਤ ਨਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਦੇਵ ਵਾਦ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਗ ਵਾਦ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਪੂਰਨ ਗੁਲਾਮ ਜਿਧਾਂਤ ਹੈ । ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਹੱਥ ਖਿਲੋਨਾ ਬਣਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਦੇਵਵਾਦ ਅਤੇ ਨਿਅਤੀਵਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਫਰਕ ਹੈ । ਦੇਵਵਾਦ ਕਰਮ ਅਤੇ ਫੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਿਅਤੀਵਾਦ ਤਾਂ ਅਕ੍ਰਿਆਵਾਦ (ਅਕਰਮ) ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ।

ਪੁਰਸ਼ਾਰਥਵਾਦ

ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮ ਦਾ ਅਰਥ ਗੀਤਾ ਜਾਂ ਉਪਨਿਸ਼ਧ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਕਰਮ ਦਾ ਅਰਥ ਕ੍ਰਿਆ ਹੈ । ਜੈਨ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਚਿਮੜੇ ਸੁਖਮ ਪ੍ਰਦਗਲ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ।

ਚੰਗਾ ਜਾਂ ਮਾੜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਮੋਹਨਤ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ । ਜੇ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹਰ ਵਸਤੂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਭਾਗ, ਦੇਵਤਾ, ਨਿਅਤੀ ਕਾਲ

ਸਭ ਕੁਝ ਪੁਰਸਾਰਥ ਹੈ । ਪੁਰਸਾਰਥ ਵਿਚ ਇੱਛਾ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ ।

ਇਸ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਭਾਗ ਜਾਂ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ । ਪੁਰਸਾਰਥੀ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਯੋਗ ਹਾਲਤ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨ

ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨ ਆਖਦਾ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਰ ਕਰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ, ਕਾਲ, ਸੁਭਾਅ ਨਿਯਤੀ ਅਤੇ ਪੁਰਸਾਰਥ ਨਾਲ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਹਨ. ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਕਾਰਣ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਭਿੰਨਤਾ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਖੇਤੀ ਤੱਦ ਹੀ ਸਫਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦ ਬਿਜਾਈ ਦੀ ਰੁੱਤ ਠੀਕ ਹੋਵੇ, ਬੀਜ, ਸਾਫ ਸੁਥਰਾ ਤੇ ਫੁਟਣ ਯੋਗ ਹੋਵੇ (ਸੁਭਾਵ) ਫੇਰ ਭਾਗ (ਨਿਯਤੀ) ਸਾਥ ਦੇਵੇ, ਕੋਈ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਰੁਕਾਵਟ ਨਾ ਆਵੇ, ਤੱਦ ਹੀ ਕਿਸਾਨ ਦਾ ਪੁਰਸਾਰਥ ਸਫਲ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੇ ਪੁਰਸਾਰਥ (ਮਿਹਨਤ) ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਣ ਬੇਕਾਰ ਹਨ ।

'ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਕਰਮ ਹੈ । ਅਚਾਰਿਆ ਸਿੱਧ ਜੈਨ ਦਿਵਾਕਰ ਅਤੇ ਅਚਾਰਿਆ ਹਰੀ ਭੱਦਰ ਆਖਦੇ ਹਨ : "ਕਾਲ, ਸੁਭਾਵ, ਨਿਯਤੀ, ਪੂਰਵ ਕਰਮ (ਦੇਵ ਵਾਦ ਜਾਂ ਭਾਗ ਵਾਦ) ਅਤੇ ਪੁਰਸਾਰਥ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਕਾਰਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਏਕਾਂਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਰਣ ਮੰਨਣਾ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਣਾ ਹੀ ਮਿਥਿਆਤਵ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਕਾਰਣਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਕਾਰਜ ਦੀ ਉਤਪਤਿ ਤੋਂ ਕਾਰਣ ਮਨਣਾ ਹੀ ਸਮੀ ਐਕਤ ਹੈ ।

ਕਰਮ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ

ਆਮ ਲੋਕ ਕੰਮ ਧੰਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਰਮ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਚਲਣਾ, ਫਿਰਣਾ, ਸੋਣਾ, ਜਾਗਣਾ ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਲਈ ਕਰਮ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਰਤ ਆਦਿ ਧਾਰਮਿਕ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਕਰਮ ਆਖਦੇ ਹਨ ।

ਮੀਮਾਂਸਾ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਯੋਗ ਨੂੰ ਕਰਮ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਸਮਰਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਵਰਣਾਂ ਦੇ ਆਖੇ ਕਰਤਵਾਂ ਨੂੰ ਕਰਮ ਆਖਦੇ ਹਨ ।

ਕੁਝ ਦਾਰਸ਼ਨੀਕ ਮਤਾ ਨੇ ਸੰਸਕਾਰ, ਆਸ਼ਯ (ਵਿਚਾਰਾਂ, ਅਦਿਰਸ਼ਟ ਅਤੇ ਵਾਸਨਾ ਆਦਿ ਲਈ ਕਰਮ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਜੈਨ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕਰਮ ਸ਼ਬਦ ਬੜੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਸਤੇਮਾਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਜੈਨ ਧਰਮ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦਰਸ਼ਨ ਹੀ ਕਰਮ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ।

ਜੈਨ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰੀਰਕ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਵਚਨ ਦੀ ਸੁਭ ਅਸੁਭ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਜਾਂ ਮਿਥਿਆਤਵ, ਅਵਿਰਤੀ, ਪ੍ਰਮਾਦ, ਕਸ਼ਾਏ ਅਤੇ ਯੋਗ, ਰਾਗ ਅਤੇ ਦਵੇਸ਼ ਕਾਰਣ ਖਿਚਿਆ ਆਤਮਾ ਜੋ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਕਰਮ ਹੈ। ਕਰਮ ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆ ਦਾ ਸੰਕਧ ਹੈ। ਭਾਵ ਪੁਦਗਲ ਦੀ ਅਨੇਕ ਵਰਗਣਾ (ਜਾਤੀਆਂ) ਵਿਚ ਜੋ ਕਾਰਮਣਵਰਗਣਾ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਕਰਮ ਦਰਵ ਹੈ। ਕਰਮ ਦਰਵ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਵਿਚ ਸੁਖਮ (ਰਜ) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਸੁਖਮ ਧੂਲ ਦੇ ਕਣ ਜਦ ਮਿਥਿਆਤਵ, ਅਵਿਰਤੀ, ਪ੍ਰਮਾਦ ਕਸ਼ਾਏ ਅਤੇ ਯੋਗ ਕਾਰਣ ਜਦ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਕਰਮ ਅਖਵਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਤਮਾ ਦੇ ਸੁਭ ਅਸੁਭ ਕਾਰਣਾ ਨਾਲ ਖਿਚੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕਰਮ ਰੂਪੀ ਪੁਦਗਲ ਹੀ ਕਰਮ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਵਿਚ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਦੀ ਚੰਗੀ ਮਾੜੀ ਭਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬੰਧਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਬੰਧ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਬੰਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਿਪਾਕ (ਸਤਾ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਖ ਦੁਖ ਫਲ ਨੂੰ ਭੋਗਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਕਰਮਾ ਦਾ ਉਦੇ ਹੈ।

ਆਤਮਾ ਤੇ ਕਰਮ ਦਾ ਸੰਬੰਧ

ਆਤਮਾ ਅਮੂਰਤ (ਸ਼ਕਲ ਰਹਿਤ) ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਮ ਪੁਦਗਲ ਰੂਪੀ ਸ਼ਕਲ ਵਾਲੇ ਜੜ ਹਨ। ਫੇਰ ਸਹਿਜ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਵੇਂ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਕਰਮ ਪੁਦਗਲ ਆਪਣੇ ਖਿਚਦੇ ਵੱਲ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਕਰਮ ਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

ਜੈਨ ਅਚਾਰਿਆ ਨੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਹੈ “ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਜ਼ਹਿਰ ਮੂਰਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਗਿਆਨ ਸੁਭਾਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਮੂਰਤ ਸ਼ਰਾਬ, ਅਮੂਰਤ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੂਰਤ ਕਰਮ, ਅਮੂਰਤ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫਲ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਜੈਨ ਧਰਮ ਅਨੇਕਾਂਤਵਾਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਹਰ ਪਖੋਂ ਵਿਚਾਰਦਾ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂਤ ਦੀ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਆਤਮਾ ਅਮੂਰਤ ਵੀ ਹੈ, ਮੂਰਤ ਵੀ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਵਹਾਅ ਅਨਾਦਿ ਹੋਣ ਕਾਰਣ, ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਅਨਾਦੀ ਕਾਲ ਤੋਂ ਕਰਮ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆਂ ਵਿਚ ਬੰਧਿਆ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਹ ਕਰਮ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਸੋਨੇ ਉਪਰ ਪਈ ਧੂਲ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਇਸ ਪਖੋਂ ਆਤਮਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਮੂਰਤ ਨਹੀਂ, ਕਰਮ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਕਿਸੇ ਪਖੋਂ ਆਤਮਾ ਮੂਰਤ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਟੇ ਵਥੋਂ ਮੂਰਤ ਕਰਮਾ ਦਾ ਮੂਰਤ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਅਣਹੋਣੀ ਗਲ ਨਹੀਂ।

ਸੰਸਾਰੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਹਰ ਆਤਮ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੇ ਅਨਾਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਅੰਨਤ, ਅਨੰਤ

ਕਰਮਵਰਗਣਾਂ ਦੇ ਪੁਦਗਲ ਕਾਰਮਣ ਸਰੀਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿਪਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਰਮ ਪੁਦਗਲਾ ਕਾਰਣ ਹੀ ਨਵੇਂ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਉਢੇ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਪੁਰਨ ਖਾਤਮੇ ਤੇ ਮੁਕਤ ਸਿਧ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਕਾਰਮਣ ਵੀ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਮੁਕਤ ਆਤਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਰਮ ਬੰਧ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ।

ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਇਕ ਕਰਮ ਨਿਜੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਨਾਦਿ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤੱਕ ਸਰੀਰ ਹੈ ਤੱਦ ਤਕ ਆਤਮਾ ਪੁਰਾਣੇ ਬੰਧੇ ਕਰਮ ਝਾੜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਬੰਧਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਕਰਮ ਪੁਦਗਲ ਦਾ ਆਉਣਾ ਤੇ ਜਾਣਾ ਅਨਾਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਜਦ ਆਤਮਾ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਬੰਧ ਨਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਨਾ ਭੋਗੇ ।

ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਸਮਿਅਕ ਗਿਆਨ, ਸਮਿਅਕ ਚਾਰਿੱਤਰ ਰੂਪੀ ਤਿੰਨ ਰਤਨਾਂ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ।

ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਅਨਾਦਿ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਆਤਮਾ ਅਥਾਹ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਮਾਲਕ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਕਰਮ ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਬਲਵਾਨ ਲਗਦੇ ਹਨ । ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੋ ਕਰਮ ਕਾ ਜਨਮ, ਮਰਨ, ਦੁਖ ਤੇ ਸੁਖ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹਨ । ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਤਾਂ ਆਤਮਾ ਰੂਪੀ ਸੁਧ ਸੋਨੇ ਤੇ ਪਈ ਧੂਲ ਤੋਂ ਛੁਟ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ।

ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਬੰਧਨਾ ਬੰਧ ਹੈ ਅਤੇ ਤਪ, ਸੁਭ ਧਰਮ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕਰਮ ਪੁਦਗਲਾਂ ਦਾ ਝੜਨਾ ਨਿਰਜਰਾ ਹੈ । ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਪੁਦਗਲ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾ ਨਾਲ ਇਕ ਸਿਕ ਹੋ ਕੇ ਅੱਠ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

- (1) ਅੱਠ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਜੋ 148 ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਵਿਚ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਭਿੰਨ ਸੁਭਾਵ (ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ) ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋਣਾ ਜਾ ਕਰਮ ਪੁਦਗਲ ਜਦ ਆਤਮਾ ਰਾਹੀਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਹੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ ਬੰਧ ਹੈ ।
- (2) ਆਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਮ ਬੰਧ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕਾਲ ਮਰਿਆਦਾ (ਸਮਾਂ) ਸਥਿਤੀ ਬੰਧ ਹੈ ।
- (3) ਕਰਮ ਦਾ ਤੇਜ ਜਾ ਘਟ, ਸੁਭ ਅਸੁਭ ਰਸ । ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ (ਸੁਭਾਵ) ਬੰਧਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ (ਸੁਭਾਵ ਨਿਰਮਾਨ) ਵੀ ਤੇਜ, ਮਧਮ ਅਤੇ ਘਟ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਅਨੁਭਾਗ ਬੰਧ ਹੈ ।
- (4) ਕਰਮ ਦਲ ਦੇ ਪੁਦਗਲਾਂ ਦਾ ਘਟ ਜਾਂ ਵੱਧ ਜੀਵ ਨਾਲ ਬੰਧਨ ਹੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਬੰਧ ਹੈ । ਆਤਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਤੱਪ, ਤਿਆਗ, ਵੇਰਾਗ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੀ ਧਰਮ ਸਾਧਨਾ ਨਾਲ ਇਹ

ਕਰਮ ਸ਼ਕਤੀ ਹਾਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਰਮ ਸ਼ਕਤੀ ਜਿੱਤ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਧਿਆਨ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਸੋ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਸੱਚੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ।

ਜਦ ਜੀਵ ਰਾਗ ਦਵੇਸ਼ ਰੂਪੀ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣਾ ਦੁਖੀ ਤੇ ਸੁੱਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਰਾਗ, ਦਵੇਸ਼ ਕਾਰਣ ਜੜ ਕਰਮ ਇਨੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਮਲੇ (ਸ਼ਰੀਰਧਾਰੀ) ਆਤਮਾ ਤੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿ ਆਤਮਾ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬੰਧ ਪਖੋਂ ਕਰਮ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ। ਦਰਵ ਕਰਮ, ਕਰਮ ਵਰਗਨਾਂ ਦਾ ਸੁਖਮ ਵਿਕਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਵ ਕਰਮ ਖੁਦ ਆਤਮਾ ਦਾ ਰਾਗ ਦਵੇਸ਼ ਪਰਿਣਾਮ ਹਨ। ਕਰਮ ਪੁਦਗਲਾਂ ਕਾਰਣ ਹੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ, ਵਿਵਹਾਰ ਨਯ ਪਖੋਂ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਨਿਸਚੈ ਪਖੋਂ ਸੁਧ ਮੁਕਤ ਆਤਮਾ ਤਾਂ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਨਾ ਹੀ ਭੋਗਤਾ ਹੈ।

ਤਤਵਾਰਥ ਸੁੱਤਰ ਵਿਚ ਕਰਮਬੰਧ ਦੇ 5 ਕਾਰਣ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। (1) ਮਿਥਿਆ ਦਰਸ਼ਨ (2) ਅਵਿਰਤਿ (3) ਪ੍ਰਮਾਦ (4) ਕਸ਼ਾਏ (5) ਯੋਗ।

ਅੱਠ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਬੰਧ

ਜੀਵ ਆਯੂਸ਼ ਕਰਮ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੋ ਤਿਹਾਈ ਭਾਗ ਵੀਤਨ ਤੇ ਇਸ ਕਰਮ ਦਾ ਬੰਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਾਕੀ 7 ਕਰਮ ਦਾ ਬੰਧ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਦੇਵ ਤੇ ਨਾਰਕੀ ਅਪਣੀ 6 ਮਹੀਨੇ ਉਮਰ ਬਾਕੀ ਰਹਿਨ ਤੇ ਆਯੂਸ਼ ਕਰਮ ਬੰਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਰਮ ਆਤਮਾ ਦਾ ਗੁਣ ਨਹੀਂ। ਕਰਮ ਆਤਮਾ ਦਾ ਪਰਦਾ, ਗੁਲਾਮੀ, ਦੁਖਾਂ ਤੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਘਾਤਕ ਹੈ। ਆਤਮ ਵਿਚ ਅਨੰਤ ਵੀਰਜ (ਸਮਰੱਥ) ਹੈ ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਉਹ ਲਬਧੀ ਵੀਰਜ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਤੇ ਸ਼ਰੀਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਮਰਥਾ ਕਰਨ ਵੀਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕ੍ਰਿਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ

ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਦਰੱਵ ਕਰਮ ਬੰਧ ਦੇ ਚਾਰ ਭਾਗ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। (1) ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ ਬੰਧ (2) ਸਥਿਤੀ ਬੰਧ (3) ਅਨੁਭਾਗ ਬੰਧ (4) ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਬੰਧ।

ਆਤਮ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਪੁਦਗਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਬੰਧ ਹੈ। ਇਸ ਬੰਧ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਸੁਭਾਵ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਕਾਲ ਮਰਿਆਦਾ ਅਤੇ ਫਲ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਬੰਧ ਜੀਵ ਦੇ ਮਨ, ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਈਆ ਦੇ ਯੋਗਾਂ ਰਾਂਹੀ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਹਰਕਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਭਾਵਿਤ ਹਨ।

ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਅਨੁਭਾਗ ਦਾ ਕਾਰਣ ਰਾਗ ਤੇ ਦਵੇਸ਼ ਹਨ। ਕਰਮ ਬੰਧ ਸਮੇਂ, ਆਤਮਾ ਦਾ ਅਤੇ ਕਰਮ ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਪੁਦਗਲ ਵਿਖਰਦੇ ਹਨ, ਗ੍ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਫੇਰ ਆਤਮ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਹੋ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਬੰਧ ਹੈ।

ਕਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਕਿਸਮਾਂ, ਕੰਮ ਤੇ ਭੇਦ

ਕਰਮ ਵਰਗਣਾ ਦੇ ਪ੍ਰਦਗਲ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਕੰਮ ਭੇਦ ਪਖੋਂ ਅੱਠ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ ਬੰਧ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਰਮ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸੁਭਾਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੱਠ ਭਾਗ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :

- 1] ਗਿਆਨ ਵਰਨੀਆਂ
- 2] ਦਰਸ਼ਨ ਵਰਨੀਆਂ
- 3] ਵੇਦਨੀਆਂ
- 4] ਮੋਹਨੀਆਂ
- 5] ਆਯੁਸ਼
- 6] ਨਾਮ ਕਰਮ
- 7] ਗੋਤਰ ਕਰਮ
- 8] ਅੰਤਰਾਏ।

ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅੱਠ ਹੀ ਭਾਗ ਦੇ ਕਰਮ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਆਪਣੇ ੨ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰੋਟੀ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਸੱਤ ਧਾਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਚਾਰ ਕਰਮ ਘਾਤੀ ਹਨ : ਇਹ ਕਰਮ ਆਤਮ ਗੁਣ ਤੇ ਆਤਮ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਰਮ ਹਨ 1] ਗਿਆਨ ਵਰਨੀਆ 2] ਦਰਸ਼ਨ ਵਰਨੀਆਂ 3] ਮੋਹਨੀਆਂ 4] ਅੰਤਰਾਏ।

ਅਰਿਹੰਤ ਕੇਵਲੀ, ਕੇਵਲ ਗਿਆਨ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸਤਾਉਂਦਾ।

1. ਗਿਆਨ ਵਰਨੀਆਂ

ਇਹ ਕਰਮ ਦਾ ਉਹ ਭੇਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਟੇ ਵਝੋਂ ਆਤਮਾ ਉਪਰ ਆਗਿਆਨ ਛਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਵਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੀ ਪਰਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਢੱਕਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਦਗਲ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਗਿਆਨ ਵਰਨੀਆਂ ਕਰਮ ਬੰਧ ਦੇ ਕਾਰਣ

- 1] ਗਿਆਨ ਤੇ ਗਿਆਨੀਆ ਵਿਰੋਧਤਾ।
- 2] ਗਿਆਨ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਦਾ ਨਾਂ ਛਿਪਾਉਣਾ।
- 2] ਸ਼ਰੁਤ ਗਿਆਨ ਪੜਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਨਾ।
- 4] ਗਿਆਨ ਤੇ ਗਿਆਨੀਆਂ ਨਾਲ ਦਵੇਸ਼ ਕਰਨਾ।
- 5] ਗਿਆਨ ਤੇ ਗਿਆਨੀਆ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨਾ, ਬੇਇਜਤੀ ਕਰਨਾ।
- 6] ਗਿਆਨ ਤੇ ਗਿਆਨੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦੋਸ਼ ਤੇ ਝਗੜੇ ਖੜੇ ਕਰਨਾ।

ਗਿਆਨ ਵਰਨੀਆਂ ਕਰਮ ਬੰਧ ਦਾ ਫਲ

- 1] ਸਰੋਤ ਵਰਨ
- 2] ਸਰੋਤ
- 3] ਗਿਆਨ ਵਰਨ
- 4] ਨੇਤਰਾ ਵਰਣ
- 5] ਨੇਤਰਾ ਗਿਆਰੂਰਨ
- 6] ਘ੍ਰਾਣ [ਸੁੰਘਣ] ਵਰਣ
- 7] ਘ੍ਰਾਣ ਗਿਆਨ ਵਰਨ
- 8] ਰਸਾ ਵਰਣ
- 9] ਰਸ ਗਿਆਨ ਵਰਣ
- 10] ਸਪਰਸਾ ਵਰਨ
- 11] ਸੁਪਰਸ